

MÜSTƏQİLLİK YOLUNDA İLK ADDIMLAR VƏ MƏTVUAT

РЕЗЮМЕ

С середины 80-х годов азербайджанский народ начал разбивать 70-летнюю цепь рабства национальным освобождением. Политика присоединения Нагорного Карабаха к Армении в первые годы существования СССР в начале 1988 года еще более усугубила борьбу за независимость и территориальную целостность. Мужественные сыны нашего народа, которые не получили никакой поддержки от послушных лидеров, собрались на площади и попытались передать наш голос миру. Таким образом, средства массовой информации, особенно пресса, активно поддерживали борьбу за демократию. Наш народ, написав в истории славную страницу «Кровавого января» снова смог с гордостью развить флаг независимой Азербайджанской Республики, который был поднят всего 23 месяца.

Ключевые слова: процесс обновления в прессе, пресса на пути к независимости, движение за независимость, политические события

SUMMARY

From the middle of 1980's Azerbaijani people launched to cast off 70 years of fetters through national liberation movement. Soviet Union policy to annex Nagorny Karabakh to Armenia in the beginning of 1988 roused the struggle for independence and territorial integrity among Azerbaijani people. Courageous descendants of Azerbaijani people who saw no use from obedient leaders of the country tried to carry our voice to the world gathering together in the squares. Mass Media and mainly press agencies expressed a resolute and confident support for struggle to democracy. Engraving a heroism to a new glorious page to the history of Azerbaijan with "Black January" tragedy, our people could again wave a banner of an independent Azerbaijan Republic which had waved only 23 months.

Key words: the innovation processes in the press, the press on the way to independence, the independence movement, political events

Azərbaycan xalqı əsrlər boyu mürəkkəb tarixi şəraitdə yaşamış, yeni mədəniyyətlər və dövlətlər yaratmış, varlığı ilə istər yaxın qonşu, istər uzaq dövlətlərin təcavüzkar diqqətini çəkmişdir. Tale Azərbaycanı heç zaman əzizləməsə də, böyük şərəfdir ki, əsarətlərlə barışmamış, dövlətçilik ənənələ-

rini və tarixi dəyərlərini qoruyub saxlamışdır. Məhz bunun sayəsində müstəqillik bəzə bir çox xalqlardan daha tez nəşib olmuşdur. Tariximizin qürurverici səhifəsi olan 1918-1920 illərdə Şarqda və Türk dünyasında ilk demokratik dövlət olan Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranmışdır. İstiqlalımızın bayrağıdır M.Ə.Rəsulzadə yazdığı. “İlk türk dramaturqu azərbaycanlı, ilk türk bəstəkarı azərbaycanlı, Rusiya türkləri arasında ilk qəzet yaradıcısı azərbaycanlı, məzhəb uzaqlaşmadığını ilk olaraq ortadan qaldıran yəni azərbaycanlı, əlifba islahatını ilk düşünən yəni azərbaycanlı, nəhayət, islam ələmində ilk dəfə cümhuriyyət elan edən yəni azərbaycanlıdır” [1; səh. 7].

Cami 23 ay davam edən müstəqilliyimiz süquta uğrayarkən cəmlərini qurban verməni yaradıcıları “vətən düşməni” “vətən satqını” adlandırılaraq 70 il ərzində kommunist rejimi tərəfindən sürgünlərə, təqiblərə, mühacir həyatı yaşamağa məruz qalmışdır. Lakin əzadlıq dadmış xalqımız öz tarixi müstəqilliyinə qovuşmaq üçün yenidən əzadlıq mübarizəsinə qalxmışdır. 1960-70-ci illərdə Bakıda, Gəncədə, Sumqayıtda gizli təşkilatlar yaranır, 1973-cü ildə BDU-də Asaf Kərimovun rəhbərliyi ilə Milliyyət təşkilatı, Əbülüz Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycanın müstəqilliyini təbliğ edən gizli siyasi qrup, Sumqayıtda Rafiq Turabxanoglunun başçılığı ilə Turan qrupu yaradılmışdır. Bundan başqa bir sıra ictimai-siyasi təşkilatlar, o cümlədən Çənlibel, Varlıq, Yurd, Gənc əlimlər və digərləri fəaliyyətə başladılar. Həmin təşkilatlar DTK tərəfindən ləğv olunmuş, üzvləri isə həbs edilmişdir. Bu təqiblərə baxmayaraq SSRİ-də başlanan “yenidənqurma” şəraitində suverenlik uğrunda mübarizə yeni vüsət almışdır və artıq xalqımız totalitarizm, diktə şəraitində yaşamaq istəmədi. Digər tərəfdən 1988-ci ilin əvvəllərində Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək üçün açıq-aşkar imza toplanaraq, mitinqlər Azərbaycan müstəqillik hərəkatına təkən verdi. Erməni ekstremistlərinin dənizdən-dənizə (Qara dənizdən Xəzər dənizinə) “Böyük Ermənistan” xülyasını həyata keçirmək sayları xalqımızın mübarizə gücünə güc qatdı. Moskvanın xüsusən, Sovet İKP MK-nın baş katibi M.S.Qorbaçovun dəstəyi ilə 1988-ci ilin fevralında Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi barədə Xankəndində və Yerevanda qərarlar qəbul edildi. Ermənilərin atdıqları siyasi addımlar, Sumqayıt təxribatı və münəşiqəni daha da ələvəlandırı. Azərbaycan KP MK-nın sənətsiz birinci katibi K.Bağırov, imperiyanın əlində oyuncuğa çevrilən, yuxarının diktəsi ilə fəaliyyət göstərən Ə.Vəzirova əvəz olundu. Bu itətkar rəhbərlərin hakimiyyətə boyunduruğu altında əzilməsi və Qarabağ probleminə biganəlik xalqı ayağa qalxmaya məcbur etdi. 1988-ci ilin 17 noyabrda BDU-də fəaliyyət göstərən Yurd cəmiyyəti tərəfindən Əzadlıq meydanında ilk kütləvi nümayiş təşkil edildi. Milli Qurtuluşa çevrilən bu tarixi hadisəyə gənc fəhlə Nemət Pənahov rəhbərlik edirdi. Bu “ meydan hərəkatı” xalqın illərlə məhv edilmiş inamını özünə qaytardı, milli mənəfə naminə birlik, mübarizəlik kimi mənəvi dəyərlərini aşkara çıxartdı. Fəqət yüzlərlə insanın

meydanda günlərlə ac-susuz qalmasına baxmayaraq, konkret siyasi proqramın olmaması, mitinqin qeyri-pəşəkar təşkil uğurlu nəticə vermədi. Belə ki dekabrın 5-də əliyalın xalqı Sovet əsgərlərinin hakimiyyətdə olan rəhbərlərimizin dəstəyi ilə vəhşicəsinə dağıdılmasına baxmayaraq, bu hadisə Sovet imperiyanın 70 illik dayaqlarını laxlatdı. Təşvişə düşən hakimiyyətin Bakıda və ölkənin bir sıra bölgələrində fəvqaladə vəziyyət elan etməsi, hərəkat fəallarına qarşı siyasi represiyaların təşkil millətimizin mübarizə eşqini söndürməmişdir. Əksinə, 1989-cu ilin iyulun 16-da proqram və nizamnaməsi ilə təsdiqini tapan AXC təşkilatının ilk sədri Əbülüz Əliyevin rəhbərliyi ilə müstəqilliyimizi və ərazi bütövlüyümüzü əldə etmək adına iyulun 29, avqustun 5 və 12-də güclü təziqlərə rəğmədən yəni mitinqlər keçirildi.

“Azərbaycan SSR Ali Sovetinin rəhbərliyi dəfələrlə AXC nümayəndələri ilə danışıqlar aparmış, və 1989-cu il sentyabrın 15-də başlanan fəvqaladə sessiyasına AXC rəhbərliyi də davət edildi. Sessiyada “Azərbaycanın suverenliyi, iqtisadi müstəqilliyin haqqında” qanun layihələrini ümumxalq müzakirəsinə vermək barədə qərar qəbul edildi, sentyabr 23-dəki iclasında isə istiqlal uğrunda mübarizə tarixində mühüm hadisə olan “Azərbaycan SSR-nin suverenliyi haqqında” Konstitusiyası qanunu qəbul edildi” [3,səh.278].

İcra edilməse də, bu qanunlar istiqlalımız haqqında imperiyanın ilk addımları idi. Artıq Azərbaycanda ikihakimiyyətlik yaranmışdır; bir qismi itətkar rəhbərlik, digər qismi isə AXC şüarı altında birləşən rəhbərlik.

Eləcə də radikal və liberallar arasında gedən kəskin mübarizədən istifadə edən Sovet imperiyası nəinki istiqlalımızı özümüzə qaytardı, hətta Qarabağa bağlı çirkin əməllərindən də əl çəkəmədi.

Bütün bunlarla yanaşı vətən uğrunda da işlər görülməkdə idi. Əsas 1988-ci ilin noyabrında qoyulan Milli Müdafiə Komitəsi AXC-nin bir strukturu kimi fəaliyyətdə olsa da, bir çox işlər görmüşdür. 1989-cu ilin noyabrında keçirilən ilk qurultayında milli orduyu yaratmaq və ölkəni müdafiə etmək əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirildi. Döyüş sirlərini gənclərə öyrətmək üçün gizlicə milliyətə Azərbaycan türkü olan zabıtlar tərəfindən hərbi dərslər keçirildi, könüllüləri silahla təmin etmək üçün gizli yolla silahlar alınır, bundan başqa 10 minə yaxın hərbi forma əldə edilmişdi. MMK-nın fəaliyyəti dövründə sərhəd rayonlarında hərbi müdafiənin yaradılması, 13-16 yanvar DTK tərəfindən hazırlanmış təxribatın qarşısının alınması və ermənilərin Bakıdan çıxarılması kimi əvəzsiz işlər görmüşdür.

İstiqlal uğrunda atılan hər addım və yanvarın 17-19-da Bakıda keçirilən fəsiləsiz mitinqlər SSRİ Ali Soveti, başda Sovet İKP MK-nın baş katibi Mixail Qorbaçov olmaqla xalqımız qorxutmaq üçün çirkin əməllərə əl atdılar. Heç bir xəbərdarlıq etmədən 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-sinə keçən gecə 1920-ci ildə olduğu kimi “Şanlı Sovet ordusu” və erməni

könüllüləri tərəfindən meydana toplaşan əliyalın Azərbaycan övladları vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Qadın, uşaq, qocanın fərqi nə varmadan tankla üstündən keçdilər, yüzlərlə insan yaralandı, itkin düşdü. Nəinki meydandakı insanları hətta, binaları, işığı yanan hər pəncərəni güllə yağışına tutdular. Bu qanlı hadisə nəticəsində 131 nəfər amansızcasına öldürüldü, 744 nəfər yaralanıb, 841 nəfər qanunsuz həbs edilib, 200 evə, 80 avtomobilə və təcili yardım maşınlarına atəş açılıb, yandırıcı gülələrin törətdiyi yanğınlar nəticəsində külli miqdarda dövlət və şəxsi əmlak məhv edilibmişdir. İmperiyanın insanlığa sığmayan bu vəhşiliyinə Azərbaycan övladı istiqlal yolunda axıtıldığı qanı ilə cavab verdi. Müstəqillik tariximizə “Qanlı Yanvar” kimi yazılan bu qürurverici hadisədə canını heçə sayan oğlan və qızlarımız şərəfli tariximizi yazdılar.

Bu hadisədən sonra xalqın qəzəbindən qoruxan Mərkəz itaətkar Ə.Vəzirovu, vətən satqını A.Mütəlliboviya saxta seçki ilə yolu əvəz etdi, bununla yanaşı 1991-ci il oktyabrın 18-də “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” konstitusiyası aktını qəbul etdirdi. Buna baxmayaraq, artıq SSRİ-i daxilindən parçalanmağa başlamışdı. 1991-ci il avqustun 19-da imperiyayı qorumaq üçün Moskvada törədilən qiyamdan sonra 19 milyonluq Kommunist partiyasından üzvləri istefa verdi və 1991-ci ilin dekabrında SSRİ dağıldı. Bütün bununla yanaşı ölkədə müxtəlif ambisiyalı qüvvələrin qarşıdurması yaşanırdı. Bu vəziyyətdən istifadə edən ermənilər də öz çirkin terror əməllərini daha da fəallaşdırdılar. Azərbaycan xalqı ölkənin idarə edilməsinin mümkünsüzlüyünü görüb Ə.Elçibəyin başçılığı ilə təcübəli siyasətçi Heydər Əliyevi respublika rəhbərliyinə dəvət etdi.

Azərbaycanın ziyalı övladları hələ Çar Rusiyasının işğalı altında yaşadığımız dövrdə milli mətbuatımızı yaratmaq, xalqımızı maarifləndirmək yolunda daima çalışmışdır. İnsanların hüquq və vəzifələrini başa salmaq, savadlandırmaq üçün ilk mətbuat oqanımız “Əkinçi” qəzeti 1975-ci il 22 iyul tarixli nəşri ilə publisistikamızın yaranma tarixinin əsasını qoydu və sonrakı dövrlərə bir mayaq tək işıq saldı. Bu işıq XX əsrin sonlarında dövlət müstəqilliyinin bərpası əfəsinədə ölkədə və cəmiyyətdə baş verən sosial-siyasi prosesləri, hadisələri işıqlandırmaqda kömək etdi. O dövrün qəzetləri, jurnalları Rus imperiyasının güclü senzurası ilə ya əmrə tabe olub fəaliyyət göstərirdi, ya da nəşri dayandırılırdı. Buna nümunə olaraq KP MK orqanı olan “Kommunist” qəzetini göstərmək olar. Azərbaycan KİV-i də 70 ildən çox müddət ərzində “sovet jurnalistikası” adı altında sovet hakimiyyətinin ideoloji qayda və qanunları çərçivəsində fəaliyyət göstərməli olmuşdur. Yalnız 1990-cı illin iyulunda ilk dəfə olaraq “Mətbuat və digər kütləvi informasiya vasitələri haqqında” SSRİ qanun qəbul etdi. Bu qanun SSRİ tarixində ilk dəfə senzurasını ləğv etdi və mətbuat orqanı təsis etmək üçün cəmiyyətə geniş hüquqlar verdi. Bundan sonra bir ilin içərisində SSRİ-də

1800 qəzet və jurnal qeydiyyatı alındı. Bu keçid dövründə mətbuatın mövzusu xeyli dərəcədə dəyişdi. Belə ki əvvəllər yalnız sosializm, kommunizim idealarını, kolxoz, sovxoz təsərrüfatının üstünlüklərini təbliğ edən mövzular haqqında yazılar yer alırdısa, sonrada Qarabağ hadisələri, müstəqillik, hüquqi dövlət və demokratiya uğrunda mübarizə kimi mövzularla əvəz olundu. Hələ senzura ləğv olunmamışdan əvvəl 1988-ci ildə Azərbaycanda milli ruhlu şair Məmməd İsmayılın redaktorluğu ilə fəaliyyətə başlayan “Gənclik” jurnalının ilk sayı 65 min tirajla nəşr olundu. Milli mətbuatımızın gələcək ənənələri özündə birləşdirən bu jurnalda mənəvi dəyərlərin qorunması, unudulmuş tarix və mədəniyyətimizin bərpası kimi mövzular əsas yer tuturdu. Qəzetin “Yaddaşlara soyahət” rubrikasında sovet dövründə açılmış qatlar üzə çıxarılırdı. “Nöqtə vergülünə toxunmadan” rubrikasında isə gənclərin xüsusən, bölgələrimizdə yaşayan vətəndaşlarımızın məktubları dərc olunurdu. Növbəti qəzet nəşri 1920-ci il aprelin 17-də bolşeviklər tərəfindən bağlanmış “Azərbaycan” qəzetinin varisi olan “Azərbaycan” qəzeti 1989-cu il oktyabrın 1-də nəşrə başladı. Şair-publisist, milli azadlıq hərəkatının liderlərindən olan Səbir Rüstəmxanlıın redaktorluğu ilə əz müddət ərzində qəzet yarım milyon tirajla çap olunmağa başladı. “Qəzeti inqilab dövrünün mətbuatı adlandırın S.Rüstəmxanlı deyirdi: “Başlanan böyük ümumxalq hərəkatına güzgü tutmaqla qəzet demokratik fikrin, milli şüurun inkişafına təkan verməlidir”” [4; səh.189].

Qəzetdə Qarabağla bağlı faktlar, müstəqillik yolunda mübarizəyə çağırış baş mövzular olduğundan 1990-cı il 20 yanvar hadisəsi zamanı qəzet müvəqqəti dayandırıldı. Lakin “Azərbaycan”ın sadiq əməkdaşları faciəyə aid gizli toplaşdıqları materialları qəzetin bərpasından sonra dərc etdilər və beləcə öz səhifələrində mübarizə yolunu davam etdirdi.

Mübarizəyə qoşulan növbəti qəzet AXC-nin mətbu orqanı, 24-ü dekabr 1989-cu ildə 200 min tirajla nəşrə başlayan “Azadlıq” qəzeti oldu. Qəzetə Əbülfəz Elçibəyin düşündüyü “El gücü, sel gücü” adı qəzetin şüarı kimi seçildi. “Azadlıq” adını isə digər qrup üzvlərinin razılığı ilə Nəcəf Nəcəfov qoymuşdu. Bu mətbuat orqanında da müstəqillik, xalqı ayağa qaldırmaq və Qarabağ məsələsinin həlli ilə bağlı məqalələr və çağırışlar yer alırdı. Bir sıra qeyri-leqal mətbuat orqanının yaranması xalqın azadlıq səsinə sas verdi. “Qurtuluş”, “Vətən”, “Dirçəliş”, “Millət” kimi qəzetlər A3, A4 formatında, 4 səhifə həcimində, əsasən kənd əlifbası ilə nəşr olunurdu. Belə qəzetlərdən olan “Yeni Müsavat” 1989-cu dekabrında “Türkləşmək, İslamlaşmaq, Mütəsirləşmək” şüarı ilə Rauf Arifoglunun redaktorluğu ilə fəaliyyətə başladı. Elə həmin ildə “Dirçəlməli”, Bəsidir daha bu zilləti-zülməti” şüarı baş redaktoru Əzər Qasımzadə başçılığı ilə “Dirçəliş” qəzeti də nəşr olundu.

1989-cu ildə “Meydan”, “Vətən” qəzetləri, 1990-cı ildə isə “Ayna”, “Zerkalo” “İstiqlal”, “Aydınlıq” qəzetləri fəaliyyətə başladı. Bu qəzetlərin

əsas mövzusu xalqın müstəqilliyi əldə etməsi idi. 20 yanvar faciəsindən sonra bütün mətbuat orqanları etiraz səsinə ucaldı. İlk səsinə ucaldan isə 1989-cu il avqustun 4-də nəşrə başlayan "Səhər" qəzeti oldu. "Yanvarın 22-də "Səhər" qəzeti 2 milyon tirajla çap olunaraq əhaliyə pulsuz paylandı, ilk olaraq şəhidlərin, yaralıların sayını dərc etdi, ingilis və rus dilində çıxan nömrələri çox çətinliklə xarici ölkələrə göndərildi" [4;səh.201].

Bununla yanaşı 1990-cı il yanvarın 20-də Məzahir Süleymanzadə iş otağındakı hökumət telefonu vasitəsi ilə SSRİ-nin bütün müttəfiq respublikalarının xəbər agentliklərinə məlumat vermiş, imperiyanın insanlığa sığmayan bu addımını dünyaya çatdırmağa çalışmışdır.

1988-1991-ci illəri əhatə edən ictimai-siyasi vəziyyət, cərrəyan edən hadisələr xalqımızın iradəsini qırmadı, əksinə daha da gücləndirdi. Bu qırılmaz azadlıq istəyi və hər edilən haqsızlığa dözümlü nəticəsində, xalqımızın ürəyi vətən sevgisi ilə döyünən övladları heç tərəddüd etmədən, canını heçə sayaraq tək "Vətən var olsun!", "İstiqlalımız var olsun!" deyərək özlərini ölüm meydanlarına atdılar. Onların sayəsində itirmiş olduğumuz mənəviyyatımızı, tarixi mədəniyyətimizi, dinimizi, dilimizi, qədim adət-ənənələrimizi, milli dəyərlərimizi yenidən qazandıq. Ziyalılarımız, jurnalistlərimiz isə KİV vasitələri ilə xalqımızın ucalan səsinə səs verərək qələmləri ilə daim mübarizə apardılar. H.Zərdabi ənənələrini davam etdirərək C.Məmmədquluzadə çağırışı etdilər. Məhz bütün bu qəhrəmanlıqlar, cəsərət, haqsız yerə tökülən şəhid qanının vüqarı bizi yenidən azadlığa, müstəqilliyə qovuşdurdu. Dalgalanmağını gözlədiyimiz bayrağımız zirvədə qürurla çırpındı, illərlə susan dövlət himnimiz Azərbaycan övladını təbrik edərək səsləndi. M.Rəsulzadənin "Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz!" azadlıq şüarımıza çevrilən ifadəsi öz tarixi təsdiqini taparaq sübut etdi ki, müstəqilliyi dadmış bir xalq kölə kimi yaşaya bilməz!.

ƏDƏBİYYAT

1. Dünyamqızı Q. Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan mətbuatı (1918-1920-ci illər). Bakı, Elm, 2011.
2. Məmməd Ə.İstiqlala doğru. Bakı-1997.
3. Məmmədov Ç. Azərbaycanın siyasi tarixi (XIX-XX əsrlər). "Avropa nəşriyyatı". Bakı. 2006.
4. Aşırılı A. Azərbaycan mətbuatı tarixi. II Hissə (1920-1990). "Elm və Təhsil". Bakı.2010.
5. Hüseynov Ş. Müstəqilliyin çətin yolu...reallıqlar, düşüncələr. Bakı-"Elm". 2009.

Elmi rəhbər : t.e.d.prof. Nəsiman Yaqublu